

Substantiation of the participant's liability for negligent crime when it is impossible to establish a causal connection: review of basic scientific approaches

Обґрунтування відповідальності учасника необережного злочину за неможливості встановлення причинного зв'язку: огляд основних наукових підходів

Serhii Bahirov

Key words:

criminal liability, violation of safety rules, criminal consequence, causal connection, negligence, negligent crime, negligent co-causality.

Ключові слова:

кримінальна відповідальність, порушення правил безпеки, злочинний наслідок, причинний зв'язок, необережність, необережний злочин, необережне співзаподіяння.

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 1 ст. 6 «Право на справедливий суд» Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод людини й громадянина, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить *обґрунтованість* (курсив – С. Б.) будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Згідно з кримінальним процесуальним законодавством України, суд, постановляючи рішення у кримінальному провадженні, зобов'язаний додержуватись вимог законності, обґрунтованості й умотивованості (ч. 1 ст. 370 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України). При цьому законність судового рішення тлумачиться, зокрема, і як його ухвалення згідно з нормами матеріального права: «Законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених цим Кодексом» (ч. 2 ст. 370 КПК України). Частина 3 ст. 370 КПК України роз'яснює, що обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 цього Кодексу.

Отже, ухвалюючи рішення, суд зобов'язаний, по-перше, додержуватись норм матеріального права; по-друге, об'єктивно з'ясувати обставини події.

Здебільшого суди мають змогу дотримуватись вказаних вимог. Водночас у правозастосовній практиці іноді трапляються ситуації, коли судам, з одного боку, бракує правових механізмів у сфері матеріального права для того, щоб дотриматись зазначених процесуальних вимог, з іншого – об'єктивно з'ясувати обставини події видається неможливим. Передусім це стосується випадків, коли порушення правил безпеки в певній сфері, допущене кількома суб'єктами, призводить до заподіяння спільного для них суспільно небезпечного наслідку, що передбачений чинним кримінальним законодавством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначене питання набуває дедалі більшої значущості в сучасних умовах. Розвиток науки та технологій призводить до стрімкого зростання ролі технічних засобів у житті суспільства. Наприклад, в Україні щорічно збільшується кількість автомобілів, якими володіють приватні особи. Це призводить до збільшення конфліктних ситуацій на автошляхах країни, коли порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту одночасно допускаються кількома його учасниками. Наприклад, згідно з результатами дослідження автора публікації, причинний зв'язок, ускладнений поведінкою потерпілої особи, було встановлено у 58,3 % випадків автотранспортних злочинів¹.

¹ Багіров С.Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. С. 13.

Під час здійснення діяльності, яка становить джерело підвищеної небезпеки, забезпечення належного поведіння з відповідними чинниками небезпеки часто покладається не на одну особу, а на кількох учасників процесу. Ймовірність настання суспільно небезпечних наслідків і ступінь їхньої тяжкості значно підвищується, якщо правила безпеки було порушено одночасно кількома особами. У сучасному світі дедалі частіше трапляються ситуації, коли суб'єкти, які зобов'язані дотримуватись певних правил безпеки у своїй сфері, не усвідомлюють потенційного причинного зв'язку своїх порушень із можливими порушеннями суб'єкта, відповідального за іншу частину спільного процесу. Це положення можуть проілюструвати масштабні за кількістю жертв катастрофи на транспорті, коли в процесі розслідування з'ясовують порушення правил безпеки як із боку тих осіб, що відповідають за належний технічний стан і допуск до експлуатації транспортних засобів, так і тих, які безпосередньо керують ними. Варто пригадати й непоодинокі випадки порушення одними особами правил пожежної безпеки в разі використання піротехнічних засобів під час концертів у нічних клубах, які побудовано іншими особами з порушенням протипожежних норм (використання неналежних матеріалів, недостатність аварійних виходів тощо), що призводить до пожеж із численними жертвами².

Під час розслідування й судового розгляду таких справ перед практичними працівниками постають дуже складні завдання, які часто неможливо вирішити через брак теоретичних ресурсів, які мала б надати наука. Тому вивчення тих, що описані в публікації, ситуацій і питань, а також вироблення прийнятих правових методів їх вирішення становить актуальне завдання сучасної юридичної науки.

Метою статті є опис наукових гіпотез, висунутих стосовно обґрунтування відповідальності учасників необережного злочину за злочинний наслідок, об'єктивно заподіяний поведінкою одного з них, якщо конкретного винуватця встановити неможливо.

Виклад основного матеріалу. Передусім необхідно зауважити, що ситуації, коли спільний злочинний наслідок завдається кількома особами, які діяли необережно, не є настільки рідкісними, як це іноді сприймається. У суспільстві звертають увагу на такі справи лише тоді, коли трапляються надто резонансні злочини на кшталт справи З. і Д.³, з багатьма потерпілими й широким розголосом у засобах масової інформації. Водночас поза увагою залишається значна кількість інших справ, пов'язаних із необережним заподіянням злочинних наслідків через порушення правил безпеки з боку кількох осіб.

У чому ж полягають проблеми обґрунтування кримінальної відповідальності таких осіб, що необережною поведінкою спільно завдали злочинний наслідок? Видається, що основною проблемою є не тільки відсутність відповідних положень Загальної частини КК України про спільно вчинений необережний злочин, тобто прогалини в законодавстві, а й прогалини в матеріальному праві. Кримінальна відповідальність ґрунтується на встановленні складу злочину в поведінці особи, а однією з невід'ємних ознак об'єктивної сторони злочину з матеріальним складом є наявність причинного зв'язку між діянням суб'єкта та злочинним наслідком. Саме під час аналізу каузальності ми зустрічаємось із низкою суперечливих моментів. Краще за все проблематику можна проілюструвати відповідним аналізом практичних ситуацій.

Розпочнемо з «класичного» прикладу, який обговорювався ще в радянській юридичній літературі. Наприклад, К. близько 9 години ранку 9 серпня 1963 р. пішов умиватись до річки, що протікала на відстані 200 м від селища, і на іншому березі річки побачив коливання кущів, чорний силует і почув тріск гілок. Вважаючи, що в кущах ведмідь, К. побіг до будинку пошукової партії та повідомив про це Ш. Обидва вони взяли рушниці 16 калібру, зарядили їх однаковими патронами та разом побігли до річки. На березі річки Ш. та К. одночасно здійснили постріли в кущі іншого берега, де, на думку К., перебував ведмідь, і де вони обидва бачили коливання кущів і силует. У кущах опинився технік-геофізик К-в, який працював начальником загону, розташованого за 40 км від місця події. Потерпілому К-ву одним пострілом заподіяно наскрізне поранення черевної та лівої плевральної порожнини з руйнуванням печінки, селезінки, лівої нирки, від чого під час доставляння його до лікарні настала смерть. Куля від другого пострілу влучила в нагрудну кишеню потерпілому, де були ракетні патрони, та, розбивши один з них, не заподіяла потерпілому жодних ушкоджень. К. і Ш. постріли по цілі здійснили одночасно, майже з однакової відстані

² Кочуріна Д.В. Покарання за злочини, що вчинені через необережність: огляд стану проблеми. Часопис Київського університету права НАН України. 2016. № 3. С. 342.

³ Примітка. Справа про дорожньо-транспортну пригоду, яка сталася 18 жовтня 2017 р. у м. Харкові, внаслідок якої загинули шість осіб. На час подання цієї статті до публікації справа З. і Д. ще перебуває на розгляді Київського районного суду м. Харкова.

(21 м 60 см и 21 м 80 см), з однакових рушниць, заряджених однаковими кулями. У процесі слідства та судового розгляду справи не встановлено, хто з них – К. чи Ш. – заподіяв смертельне поранення потерпілому. Усіма судовими рішеннями, що було винесено в цій справі згідно з добутими доказами, встановлено, що смерть потерпілому було заподіяно одним пострілом, тобто необережними діями лише одного з них, при цьому кожен діяв самостійно. Пленум Верховного Суду СРСР у своїй постанові вказав на те, що ці дії не є співзаподіянням злочинного результату, позаяк кожен із засуджених стріляв самостійно, й таким способом об'єктивна сторона його дій не перебувала у причинному зв'язку з діями та наслідками дій (заподіянням або незаподіянням смертельного поранення потерпілому) іншого, хто стріляв. Крім того, суд зазначив, що ст. 106 КК РРФСР (вбивство через необережність. – С. Б.) передбачає відповідальність лише тієї особи, яка заподіяла через необережність смерть людині. Відповідальність за «найгрубішу необережність» (порушення правил поведінки зі зброєю, правил полювання тощо), яка містила в собі реальну небезпеку для життя людини, але таку, що фактично не призвела до певних наслідків, ст. 106 КК не передбачено. Тому один із засуджених, К. або Ш., є невинним і засудженням необґрунтовано. У підсумку справу було повернено для проведення додаткового розслідування⁴.

Цю справу часто наводять у монографіях та інших наукових джерелах, ілюструючи за її допомогою істотну прогалину в законодавстві та в теорії кримінального права. Вимога обґрунтування кримінальної відповідальності особи на підставі причинного зв'язку її діяння з наслідком, що настав, у багатьох випадках наштовхується на проблему неможливості встановлення цього зв'язку. Про це зазначали деякі науковці. Наприклад, свого часу С.В. Курильов привертая увагу до процесуальних аспектів справи К. і Ш., а також інших подібних справ. Науковець, зокрема, зазначав: «Деякі юристи спираються на тезу «немає злочину, який неможливо було б розкрити», тому, мовляв, у будь-якому випадку може та повинна бути встановлена достовірність і лише достовірність. Це твердження є справедливим, якщо залишити осторонь численні об'єктивні та суб'єктивні фактори, що впливають на розкриття злочинів. Абстрактних істин немає, будь-яка істина є конкретною. А достовірне встановлення істини у конкретній судовій справі залежить від того, чи можливо відшукати достатні докази для такого встановлення. Можливість же ця в окремих випадках може бути відсутньою, що визнає і наш закон, передбачаючи закриття провадження «у зв'язку з недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину, якщо вичерпано всі можливості для збирання додаткових доказів»⁵.

Необхідно підкреслити, що вивчення судової практики підтверджує правильність поглядів С.В. Курильова стосовно неможливості в низці випадків встановити, хто фактично позбавив потерпілого життя. І хоча деякі автори, наприклад П.С. Дагель, з одного боку, мають рацію, стверджуючи, що недоліки слідства не можна компенсувати запровадженням нових складів злочинів⁶, проте, з іншого боку, сучасна наука не завжди в змозі надати необхідну підтримку слідству та дати змогу достовірно встановити, хто саме із співзаподіяників був безпосереднім винуватцем настання смерті. Ця теза підтверджується не лише обставинами справи К. та Ш., де за характером поранення неможливо було точно визначити, хто саме із них влучив у потерпілого. Сучасна практика розгляду справ про порушення правил безпеки дорожнього руху поставляє приклади, у яких окремі діяння (порушення правил дорожнього руху) водіїв лише в сукупності призводять до настання тяжких наслідків. Водночас ізольоване вивчення механізму заподіяння шкоди не дає достовірних відповідей на запитання про те, внаслідок чийх саме порушень настала, наприклад, смерть потерпілого. Наведу обставини однієї справи з особистої практики автора.

Під час руху у вечірній час лівою смугою дороги водій легкового автомобіля «Хьонде»⁷ (назву моделі пропускаю. – С. Б.) вчинив наїзд на нетверезого пішохода, який переходив трасу в недозволеному місці зліва направо в напрямку руху автомобіля. Від удару пішохода підкинуло в повітря й він упав позаду автомобіля «Хьонде», який проїхав. Водій зазначеного транспортного засобу негайно зупинився

⁴ Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 1 июля 1966 г. по делу К. и Ш. Бюллетень Верховного Суда СССР. 1966. № 5. С. 24–26; Безбородов Д.А. Неосторожные многосубъектные преступления: понятие и квалификация: учебн. пособие. Санкт-Петербург: Санкт-Петербург. юрид. ин-т Акад. Ген. прокуратуры РФ, 2015. С. 36–37; Багіров С.Р. Феномен неможливості встановлення причинного зв'язку при необережному заподіянні наслідку кількома особами. Кримінально-правове, кримінологічне та кримінально-виконавче забезпечення механізму реалізації прав та свобод людини і громадянина: мат-ли круглого столу (10 березня 2016 р.). / За ред. В.М. Огаренка, Т.А. Денисової. Запоріжжя: КПУ, 2016. С. 8.

⁵ Курилев С.В. Избранные труды (серия «Наследие права»). Минск: Редакция журнала «Промышленно-торговое право», 2012. С. 601–602.

⁶ Дагель П.С. Проблемы вины в советском уголовном праве. Ученые записки. Вып. 21. Ч. 1. Владивосток: Изд-во ДВГУ, 1968. С. 102.

⁷ Примітка. Іноді цього виробника техніки називають «Хюндай», хоча працівники цієї компанії акцентують на тому, що найбільш наближене до правильного є слово «Хьонде».

та виконав всі потрібні дії в разі причетності до ДТП, зокрема, швидко поцікавився станом потерпілого, переконався, що той живий, намагався надати первинну допомогу, виставив знак аварійної зупинки, щоб попередити можливу небезпеку для потерпілого, який лежав на проїзній частині дороги, викликав необхідні служби – медичну, внутрішніх справ і став чекати. Зважаючи на те, що характер ушкоджень, заподіяних потерпілому, був неясним, водій разом зі свідками події конкретної медичної допомоги не надавали (оскільки була потреба в допомозі з боку професійного лікаря), а чекали на приїзд медичних працівників, перебуваючи на узбіччі дороги. Через деякий час (минуло не більше як 10 хв.) водій не встановленого вантажного автомобіля, що рухався тією ж лівою смугою дороги, з невідомих причин не звернувши уваги на знак аварійної зупинки, проїхав безпосередньо через цей знак і допустив наїзд на потерпілого, який лежав на дорозі, і прослідував далі. Після цього водій ще одного не встановленого вантажного автомобіля вчинив наїзд на тіло того самого потерпілого і також не зупинився. У зв'язку зі значними деструктивними змінами тіла потерпілого, малим проміжком часу між наїздами та іншими важливими обставинами, судово-медична експертиза виявилася не в змозі встановити, чи був другий наїзд прижиттєвим або посмертним.

Не вдаючись зараз в інші обставини цієї справи, зазначу, що встановити причинний зв'язок між порушеннями правил з боку конкретного учасника події та настанням смерті потерпілого видається неможливим. Немає жодних даних, які б підтверджували, що потерпілий був ще живий у момент другого наїзду. Водночас є докази того (показання водія та свідків пригоди), що потерпілий був живий одразу після першого наїзду (легковим автомобілем «Хьонде»). Однак, яким саме був його стан, як він змінився за ті приблизно 10 хвилин, що минули від першого до повторного наїзду, достовірно сказати не можна. У підсумку маємо сумніви, які не можна усунути – не можна стверджувати, що смерть заподіяно діями першого водія (легкового автомобіля «Хьонде»), і водночас не можна стверджувати, що її заподіяно діями водія вантажного автомобіля. У підсумку не є і, судячи зі всього, не може бути вичерпної відповіді на запитання: чиї ж саме дії спричинили фактичне позбавлення життя потерпілого? Ця ситуація за своєю каузальною сутністю дуже подібна до справи К. і Ш. про спільну стрільбу у «ведмедя» – є спільний злочинний наслідок, завданий діями когось з учасників злочину, а кого саме встановити неможливо. Водночас спостерігаються й істотні відмінності. У справі К. і Ш. дії суб'єктів були одночасними й тотожними, тоді як у наведеній справі про автотранспортний злочин спочатку відбувається діяння одного суб'єкта, а потім – порушення з боку іншого.

До цієї проблеми привертають увагу й зарубіжні науковці. Наприклад, німецький криміналіст Г. Фрістер зазначає, що у зв'язку з вимогою умисного характеру основного діяння співучасть є можливою лише в разі умисного делікту. Для необережних деліктів законодавець не вважає за потрібне передбачати різне покарання залежно від форми співучасті. Для них діє принцип єдиного виконавця, згідно з яким всі втягнені в діяння особи незалежно від конкретної форми їхньої участі підлягають кримінальній відповідальності нарівні з виконавцем⁸. Цей науковець наводить для аналізу обставини такої справи: А. і Б., розважаючись, по черзі кидають із мосту камені в автомобілі, які їдуть автобаном. Камінь, кинутий будь-ким із них, об'єктивно ставиться у вину іншому та без їхнього спільного усвідомлення можливих наслідків цієї поведінки. У разі, якщо їхні дії постали причиною дорожньо-транспортної пригоди, то незалежно від того, хто з них кинув камінь, який став причиною смерті, вони як співвиконавці обидва підлягають кримінальній відповідальності згідно зі складом заподіяння смерті через необережність⁹.

Як вбачається з наведеного, німецькі криміналісти розв'язують цю проблему шляхом застосування запропонованого в теорії принципу єдиного виконавця, відповідно до якого всі учасники небезпечної діяльності притягуються до кримінальної відповідальності за злочинний наслідок, фактично завданий лише одним із них.

Стосовно справи про спільну стрільбу у «ведмедя» С.В. Курильов зазначав: «Справді, ми не знаємо, чия куля вразила Копилова. Цього не знають, певно, й самі підсудні Караулов і Ширшов. Якби існувала можливість усунути цю неясність, одного з них було б засуджено за вбивство, іншого виправдано. Та чи хіба можна такий результат визнати справедливим? Адже він фактично залежав від випадку – чия куля обірвала життя Копилова. Між іншим, вчинок підсудних, незалежно від його наслідків, становив серйозну суспільну небезпеку. При цьому ступінь суспільної небезпеки дій підсудних і вина їхня фактично є однаковими. Тому рівною мірою є несправедливим: 1) судити обох за вбивство; 2) обох виправдати;

⁸ Фрістер Г. Уголовное право Германии. Общая часть / Под ред. М. Кудратова. 5-е изд. Москва: Инфотропик, 2013. С. 515–516.

⁹ Фрістер Г. Там само.

3) судити одного, виправдати іншого. Судити треба обох. Але не за вбивство, а за грубо необережні дії, що створили реальну небезпеку для життя людини»¹⁰. Отже, С.В. Курильов правильно описав усі три теоретично можливі (хоча й взаємовиключні) гіпотези, одна з яких після відповідної верифікації може стати теоретичним підґрунтям для вирішення питань, порушених у цьому дослідженні. Здійснимо обговорення цих підходів.

Третя з висловлених гіпотез – «судити одного, виправдати іншого» – могла б вважатися прийнятною, якби існувала можливість встановити, хто конкретно заподіяв злочинний наслідок. За відсутності такої можливості результатом може бути засудження тієї особи, дії якої не спричинили наслідок, а справжній винуватець уникнув би кримінальної відповідальності. Доречно зауважити, що в ситуаціях, які в теорії кримінального права названі «послідовним співзаподіянням» і де порушення правил безпеки з боку кількох суб'єктів здійснюються неодноразово, ніби «нашаровуючись» одне на інше, такий підхід розглядався теорією кримінального права як можливий для застосування. Пропонувалося вважати перше порушення правил безпеки таким, що «компенсується» наступним¹¹. Водночас такий підхід складно застосувати для ситуацій, які подібні до справи К. і Ш. – тут спостерігаються паралельні тотожні дії суб'єктів, які є одночасними. Тому цей тип необережного співзаподіяння в теорії отримав назву «паралельне співзаподіяння» та протиставляється послідовному співзаподіянню¹².

Другу із запропонованих гіпотез – «обох виправдати» – теж складно визнати обґрунтованою. З цього приводу правильно зауважив С.В. Курильов: «Не можна злочини лишати безкарними. А саме так і відбувається, коли ми через неможливість достовірного встановлення справжнього злочинця виправдуємо всіх осіб, спільно з якими він діяв і серед яких ховається»¹³. Доповнимо думку вченого тим, що в такому разі створюватиметься прецедент, відповідно до якого для злочинців групове вчинення злочину буде становити своєрідний «правовий притулок», що не тільки не буде чинником, який обтяжує відповідальність, а взагалі дасть можливість її уникнення.

Висновки. На підставі викладеного можна сформулювати такі висновки. Серед описаних наукових підходів до розв'язання проблеми неможливості точного встановлення каузального зв'язку діяння певного учасника необережного злочину та злочинного наслідку лишається той, що пов'язаний із притягненням до кримінальної відповідальності всіх учасників такого необережного злочину. Проте існує питання щодо теоретичного фундаменту, на якому він має ґрунтуватись. Як вбачається з наведеного, у кримінально-правовій літературі СРСР пропонувалося створення окремого складу злочину, об'єктивна сторона якого полягала б у створенні реальної небезпеки для життя людини, а суб'єктивна характеризувалася б необережністю такого діяння. Німецькі теоретики кримінального права обстоюють підхід більш загального рівня, який отримав назву «принцип єдиного виконавця». Кримінально-правовий аналіз переваг і недоліків цих підходів може становити предмет самостійного вивчення.

Анотація

У статті аналізуються погляди щодо обґрунтування відповідальності учасника необережного злочину за неможливості встановлення причинного зв'язку. Висвітлено основні підходи до цієї проблеми. Теоретичні положення ілюструються практичними прикладами. Автор здійснив опис наукових гіпотез, висунутих стосовно обґрунтування відповідальності учасників необережного злочину за злочинний наслідок, об'єктивно заподіяний поведінкою одного з них, якщо конкретного винуватця встановити неможливо. Створено підґрунтя для подальшого вивчення проблем відповідальності за необережні злочини, вчинені кількома особами.

¹⁰ Курильов С.В. Избранные труды (серия «Наследие права»). Минск: Редакция журнала «Промышленно-торговое право», 2012. С. 603.

¹¹ Примітка. Докладний розгляд переваг і недоліків цього підходу може становити предмет самостійного дослідження.

¹² Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / За ред. В.О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. С. 382.

¹³ Курильов С.В. Избранные труды (серия «Наследие права»). Минск: Редакция журнала «Промышленно-торговое право», 2012. С. 603.

Summary

In the research paper author analyses views relative to substantiation of the participant's liability for negligent crime when it is impossible to establish a causal connection. This article elucidates basic scientific approaches to this problem. Theoretical provisions are illustrated by practical examples. The author made a description of scientific hypotheses put forward in relation to substantiation of the participant's liability for negligent crime for criminal consequence that objectively caused by the behavior of one of them, if it is impossible to establish a specific perpetrator. Author created foundation for further study of the problem of liability for negligent crimes are committed by several offenders.

Використана література:

1. Багіров С.Р. Причинний зв'язок у злочинах, що вчиняються через необережність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 20 с.
2. Багіров С.Р. Феномен неможливості встановлення причинного зв'язку при необережному заподіянні наслідку кількома особами. Кримінально-правове, кримінологічне та кримінально-виконавче забезпечення механізму реалізації прав та свобод людини і громадянина: мат-ли круглого столу (10 березня 2016 р.). / За ред. В.М. Огаренко, Т.А. Денисової. Запоріжжя: КПУ, 2016. С. 7–10.
3. Безбородов Д.А. Неосторожные многосубъектные преступления: понятие и квалификация: учебн. пособие. Санкт-Петербург: Санкт-Петербург. юрид. ин-т Акад. Ген. прокуратуры РФ, 2015. 60 с.
4. Дагель П.С. Проблемы вины в советском уголовном праве. Ученые записки. Вып. 21. Ч. 1. Владивосток: Изд-во ДВГУ, 1968. 187 с.
5. Кочуріна Д.В. Покарання за злочини, що вчинені через необережність: огляд стану проблеми. Часопис Київського університету права НАН України. 2016. № 3. С. 342.
6. Курылев С.В. Избранные труды (серия «Наследие права»). Минск: Редакция журнала «Промышленно-торговое право», 2012. 607 с.
7. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 1 июля 1966 г. по делу К. и Ш. Бюллетень Верховного Суда СССР. 1966. № 5. С. 24–26.
8. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / За ред. В.О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
9. Фристер Г. Уголовное право Германии. Общая часть / Под ред. М. Кудратова. 5-е изд. Москва: Инфотропик, 2013. 712 с.

Serhii Bahirov,

*PhD of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Law and Criminal Procedure
National University "Kyiv-Mohyla Academy"*